

УДК 341.16:001: 341.231.14

РОЛЬ ЮНЕСКО У РОЗБУДОВІ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ, РАСОВІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ, КСЕНОФОБІЇ ТА ПОВ'ЯЗАНИЙ З НИМИ НЕТЕРПИМОСТІ

Фисун Ю.Ю., к. ю. н.,
директор юридичного департаменту
Український центр міжнародних гуманітарних програм

Стаття присвячена дослідженню ролі ЮНЕСКО як спеціалізованої установи системи ООН у становленні та формуванні системи протидії расизму, расовій дискримінації, ксенофобії та пов'язаних з ними нетерпимості. Особливу увагу приділено нормативно-правовій базі ЮНЕСКО у боротьбі проти расизму. Розкрито важливість нових напрямів діяльності Організації у рамках Дурбанського процесу, спрямованих на визначення основних джерел і сучасних форм расизму і дискримінації. Наголошено на проблемах реалізації поставлених перед нею завдань в епоху глобалізації.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, расизм, расова дискримінація, ксенофобія, нетерпимість, ЮНЕСКО.

Статья посвящена исследованию роли ЮНЕСКО как специализированного учреждения системы ООН в становлении и формировании системы противодействия расизму, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости. Особое внимание уделено нормативно-правовой базе ЮНЕСКО в борьбе против расизма. Раскрыто важное значение деятельности Организации в рамках Дурбанского процесса, направленной на определение истоков и современных форм расизма и дискриминации. Акцентировано внимание на проблемах реализации поставленных перед ней задач в эпоху глобализации.

Ключевые слова: международное право, права человека, расизм, расовая дискриминация, ксенофобия, нетерпимость, ЮНЕСКО.

Fysun Y.Y. UNESCO'S ROLE IN DEVELOPING THE SYSTEM OF FIGHT AGAINST RACISM, RACIAL DISCRIMINATION, XENOPHOBIA AND RELATED INTOLERANCE

The article researches the role of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization as the UN specialized agency in development and formation of the framework for fighting racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. Special attention is paid to UNESCO regulatory framework for fighting racism. It discovers the significance of the Organization's projects as an active participant of the Durban process, dedicated to finding roots and defining modern forms of racism and discrimination. The article emphasizes on the existing implementation challenges and problems in globalization era.

Key words: international law, human rights, racism, racial discrimination, xenophobia, intolerance, UNESCO.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси змінюють картину нашого світу. У всьому світі мільйони людей живуть поза країнами свого походження, адже саме міграція може бути джерелом захисту від криз, зубожіння і сприяти покращенню рівня життя. Але інтенсифікація міграційних процесів призводить до активізації традиційно існуючої у будь-якому суспільстві, незалежно від країн і континентів, ксенофобії і дискримінації, а також нетерпимості, яка виникає на її ґрунті. Саме ксенофобія була визнана у Дурбанській декларації 2001 р. одним із основних сучасних джерел дискримінації і конфліктів, що протребує нагальної уваги і невідкладних дій з боку як окремих держав, так і міжнародного співтовариства. Адже вона може бути формою дискримінації як нових мігрантів або біженців, так і представників окремих етнічних або етноконфесійних угруповань, які вже тривалий час є частиною конкретного соціуму.

Європа останнім часом не зникає з порядку денного обговорень як на політичних і економічних форумах, так і у засобах масової інформації з огляду на безпрецедентний наплив мігрантів і біженців з-поза меж континенту. Часто звучить критика щодо вирішення у регіоні міграційних проблем з позиції національної безпеки, що часом йде

всупереч міжнародним стандартам у галузі прав людини, варто згадати лишень досвід Угорщини або Австрії. Майже дві третини позаконтинентальних мігрантів живуть у Європі, що привело до зростання культурної неоднорідності і багатоманіття у регіонах, де часто спостерігається економічний занепад і невдоволення більшості. Міграція з інших регіонів світу сприймається як пряма загроза для культурної ідентичності окремих країн і регіону загалом. Деякі європейські уряди взяли курс на асиміляційну інтеграцію, яка поступово приходиться на зміну політиці мультикультуралізму, а це створює пряму небезпеку позбавлення меншин їхніх соціальних і культурних прав. Все це знову і знову висуває на порядок денний проблему протидії новим формам расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості. Активна діяльність у цьому напрямі ведеться у рамках Організації Об'єднаних Націй, покликаній утверджувати повагу до основних прав людини, гідність і цінність людського життя. Залученими до процесів подолання дискримінації і протидії сучасним формам расизму, расовій дискримінації, ксенофобії і пов'язаних з ними нетерпимості є і спеціалізовані установи системи ООН, і найбільшу увагу серед них цим питанням приділяє Ор-

ганізація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО).

У статті досліджується серія документів Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, в тому числі декларації, резолюції Генеральної конференції ЮНЕСКО, а також документи Генеральної Асамблеї ООН, покликані визначити основні принципи боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості. Окрім того, до дослідження залучені Декларація і Програма дій Всесвітньої конференції проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості (Дурбан, 2001 р.).

Мета статті – висвітлити процес становлення системи міжнародно-правових норм, пов'язаних із протидією сучасним формам расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості, які містяться в документах ЮНЕСКО, і відобразити обсяг повноважень і роль цієї спеціалізованої установи системи ООН у всеосяжній боротьбі з новими формами і джерелами расової дискримінації і ксенофобії, започаткованій у рамках Дурбанського процесу.

Виклад основного матеріалу. Всесвітня конференція проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості, яка відбулася у Дурбані (ПАР) 2001 р., була проведена Організацією Об'єднаних Націй з метою утворення нового імпульсу для протидії негативним явищам, згаданим у її назві, у сучасному суспільстві. Ця конференція стала третьою за історію міжнародною зустріччю такого всеосяжного масштабу із цього питання після Женевських конференцій 1978 та 1983 рр. На Всесвітній конференції з боротьби проти расизму і расової дискримінації у Женеві 1978 р. расизм було віднесено до категорії міжнародних злочинів, а на конференції у Женеві у 1983 р. найбільша увага була приділена забезпеченню процедур правового захисту жертв расової дискримінації. Дурбанська зустріч була підсумковою у рамках третього Десятиліття дій з боротьби проти расизму і расової дискримінації 1993–2003 рр., офіційно проголошеного Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції 20 грудня 1993 р. (A/RES/48/91) [1].

Дурбанська конференція відбулася у час, коли над міжнародним співтовариством нависли нові небезпеки, пов'язані з конфронтацією, відчуженням і дискримінацією у результаті посилення крайнього націоналізму та ідеології нетерпимості. Під час цієї конференції було розглянуто питання, як найкращим чином використати процес глобалізації і науково-технічного прогресу. Саме на Дурбанській конференції ЮНЕСКО була активно залучена до участі у боротьбі проти расизму, расової дискримінації і відчуження, що і є центральною функцією організації, як це передбачено у преамбулі до її Статуту [2].

ЮНЕСКО має свою велику історію у боротьбі з расизмом. Особливу увагу варто приділити нормативно-правовій базі ЮНЕСКО у боротьбі проти расизму. Так, було підготовлено цілу низку історичних декларацій, які допомогли показати необґрунтова-

ність расових упереджень, серед них – Декларація про расу 1950 р., Декларація про расу і расові відмінності 1951 р. і Пропозиції щодо біологічних аспектів расового питання 1964 р.

Кульмінаційним моментом діяльності проти расизму стала розроблена ЮНЕСКО Декларація про расу і расові упередження, прийнята Генеральною конференцією 27 листопада 1978 р. [3] Основна відмінність цього документа від попередніх документів ЮНЕСКО, що стосувались раси, расових упереджень і расової дискримінації, полягає у тому, що ця декларація стала першим прийнятим Генеральною конференцією документом, який охоплює всі аспекти проблеми раси і расизму та визначає єдину еталонну норму, яка відображає багатодисциплінарний характер діяльності ЮНЕСКО. Вона виходить за межі суто юридичних аспектів проблеми, адже порушує також і біологічні, соціологічні, культурні, економічні і політичні аспекти расизму, що відображають його витoki і причини. Хоча ця Декларація і не є зобов'язуючим документом, а запропоновані нею норми належать до так званого «м'якого права», її можна вважати вираженням загальноприйнятих принципів, ухвалених міжнародним співтовариством, які стали частиною сучасного міжнародного права.

Практично через два десятиліття після прийняття Декларації про расу і расові упередження 1978 р. Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Загальну декларацію про геном людини від 11 листопада 1997 р. [4] Цей міжнародний документ із біоетики співзвучний за духом Декларації про расу і расові упередження, він також базується на природничих і соціонаукових дослідженнях, проведених ЮНЕСКО для остаточного розвінчання псевдонаукових основ расизму. У Декларації акцент робиться, з одного боку, на повазі до людської гідності, й у зв'язку із цим у ст. 2 наголошується, що «а) кожна людина має право на повагу до її людської гідності і прав незалежно від її генетичних характеристик; така гідність незаперечно означає, що людська особистість не може зводитися до її генетичних характеристик і вимагає поваги до її унікальності і неповторності». З іншого боку, Декларація наголошує на неприпустимості дискримінації за ознакою генетичних характеристик. Так, ст. 6 зазначає, що «за ознакою генетичних характеристик ніхто не може бути підданий дискримінації, цілі і результати якої являють собою посягання на права людини, основні свободи і людську гідність» [4].

Декларація принципів терпимості 1995 р. також співзвучна духові Декларації про расу і расові упередження 1978 р., на яку в ній двічі робляться посилання. У ст. 2.4 повторюється формулювання, яке міститься в Декларації про расу і расові упередження: «всі люди і групи людей мають право відрізнитися один від одного» (ст. 1.2 Декларації). У ст. 3.3, як і в Декларації про расу і расові упередження, зазначається, що «заходи повинні вживатися з метою забезпечення рівності в гідності і правах окремих осіб і груп людей всюди, де це необхідно» [5].

Оскільки ліквідація расизму і сприяння правам людини є одним із основних завдань Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури і науки, жодна з областей її компетенції не може лишатися осторонь цих проблем. Є такі області, де взаємодія цих компетенцій має найбільш безпосередній характер, тому сконцентруємося на них.

Однією із провідних областей діяльності є освіта і навчання. Так, Конвенція і Рекомендація про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. [6], [7] мають на меті не тільки ліквідацію і попередження будь-якої дискримінації, але і сприяння рівності можливостей в галузі освіти і ставлення до тих, хто навчається. Таким чином, вони відповідають двом чітким, але взаємодоповнюючим завданням, закріпленим в статуті Організації. Характер зобов'язань, прийнятих державами-сторонами Конвенції, може бути різним залежно від того, йдеться про ліквідацію дискримінації чи про забезпечення рівних можливостей. У відповідності до ст. 3 держави повинні невідкладно скасувати всі законодавчі настанови й адміністративні розпорядження, а також припинити адміністративну практику дискримінаційного характеру у сфері освіти. Крім того, вони повинні не надавати жодних переваг або обмежень, які би ґрунтувалися на приналежності до будь-якої окремої групи, а також забезпечувати рівність можливостей у сфері освіти за допомогою комплексних заходів, а не тільки бюджетних.

Рекомендація щодо виховання у душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва, миру та поваги до прав людини і основних свобод від 19 листопада 1974 р. [8] також відіграє помітну роль у встановленні міжнародних норм, які мають на меті боротьбу з расизмом і расовою дискримінацією. Цей документ «застосовується до всіх ступенів і форм освіти». Зокрема, у ньому зазначається, що «держави-члени повинні вживати заходів для забезпечення того, щоб принципи Загальної декларації прав людини і Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації стали невід'ємною частиною розвитку кожної дитини, підлітка, молодої або дорослої людини» [8].

Інший напрям діяльності – культура. Основним документом, розробленим ЮНЕСКО з метою боротьби проти расизму у всіх його формах, є Рекомендація про участь і внесок народних мас у культурне життя від 26 листопада 1976 р. [9] Ця Рекомендація має на меті сприяти культурним правам як правам людини і забезпечувати за допомогою різних законодавчих, адміністративних, а також технічних, економічних і фінансових заходів доступ народних мас до культури і їх участь у культурному житті. У цій Рекомендації конкретно зазначається, що «участь якомога більшого числа людей і асоціацій у максимально різноманітних і вільно обраних культурних заходах необхідна для реалізації основних людських цінностей і людської гідності» [9].

Після руйнування системи апартеїду в Південній Африці діяльність Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури і науки,

спрямована проти расизму і дискримінації, дещо послабилась і втратила свою наочність. Саме тому виникла необхідність надання діяльності ЮНЕСКО нового імпульсу з огляду на прихильність до ідей боротьби за рівність і заборону дискримінації, про яку було заявлено міжнародним співтовариством в ухвалених у Дурбані документах, підтверджених Генеральною Асамблеєю ООН.

У своїй резолюції A/RES/56/266, ухваленій 27 березня 2002 р., Генеральна Асамблея ООН «схвалює Дурбанську декларацію і Програму дій, ухвалені Конференцією, і висловлює задоволення підсумками Конференції, які являють собою міцну основу для вжиття подальших заходів та ініціатив» [10]. У цій резолюції Генеральна Асамблея пропонує, зокрема, «спеціалізованим установам і відповідним організаціям системи Організації Об'єднаних Націй посилити і скоригувати у рамках відповідних мандатів свої заходи, програми і середньострокові стратегії з метою врахування заходів за підсумками Конференції» [10].

Це прагнення відповідає новій ситуації у світі у результаті подій 11 вересня 2001 р. і характеризується посиленням боротьби з міжнародним тероризмом, яка повинна вестись у душі поваги до прав людини і, зокрема, міжнародно-правових актів про боротьбу з дискримінацією за ознакою раси, кольору шкіри, походження і етнічної приналежності. Діяльність ЮНЕСКО відповідає вимогам, пов'язаним із відкритістю, терпимістю і взаєморозумінням у рамках діалогу між цивілізаціями і міжкультурних обмінів у світі, які є взаємозалежними.

У Програмі дій, ухваленій на Конференції у Дурбані, на ЮНЕСКО покладено цілу низку конкретних завдань, зокрема їй запропоновано активізувати свою діяльність у рамках проектів «Невільницький шлях» із метою розбудови культури терпимості і проведення досліджень із питань рабства і торгівлі (п. 119, 120) [11]. Початок проведення міжкультурного проекту «Невільницький шлях» був ухвалений Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1993 р. Цей проект містить чотири великі програми і проводиться із метою виявлення першопричин і форм торгівлі та рабства, наслідків, породжених рабством, торгівлею в Північній і Південній Америці, у Карибському басейні, Індійському океані і в Середземноморському регіоні, шляхом вивчення взаємодії культур в історичній і духовній сферах. Цей проект має на меті подолати мовчазну змову щодо заперечення страждань мільйонів жертв торгівлі. Крім цього, на ЮНЕСКО покладені такі завдання, як розроблення культурних і освітніх програм, спрямованих проти расизму і дискримінації (п. 126), педагогічних матеріалів і посібників для сприяння реалізації прав людини і боротьби з расизмом та іншими формами дискримінації (п. 156); задіяння заходів зі збереження культурної різноманітності (п. 179); сприяння розвитку діалогу між цивілізаціями (п. 192); розвиток досліджень щодо культурних традицій, пов'язаних із правами людини (п. 195); реалізація Декларації і Програми дій щодо культури миру та цілей Десятиліт-

тя культури миру та ненасильства в інтересах дітей планети (п. 202) [11].

У відповідь на пропозицію Генеральної Асамблеї ООН і конкретні рекомендації, висунуті ЮНЕСКО в рамках Дурбанської програми дій, організація під час 164 сесії Виконавчого комітету у квітні 2002 р. ухвалила рішення про розробку перспективної програми дій і комплексної стратегії боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості у галузях компетенції ЮНЕСКО.

Така програма була розроблена та затверджена; її мета – активізація діяльності ЮНЕСКО у боротьбі з расизмом, дискримінацією, ксенофобією і нетерпимістю у різних сферах її компетенції. Серед комплексних заходів, передбачених програмою, – поглиблення знань про еволюцію дискримінації, успадкованої з минулого, зокрема дискримінації, яка пов'язана з періодом рабства і колонізації, а також дискримінації, яка стосується корінних народів, культурних і релігійних меншин.

Іншим напрямом є проведення досліджень, присвячених новим формам дискримінації, зокрема дискримінації, пов'язаній із процесом глобалізації і науково-технічним прогресом. Якщо колись за допомогою науки ЮНЕСКО змогла заперечити расистські теорії, то прискорений розвиток окремих наукових дисциплін, зокрема генетики, зараз призводить до небезпеки виникнення дискримінації у нових формах. Відтепер ЮНЕСКО ставить за мету проведення відповідних досліджень і буде залучати науковців і громадськість до запобігання новим напрямом дискримінації.

Висновки. Варто відзначити, що у глобалізованому світі, характерним елементом якого стали багатокультурні і багатоетнічні суспільства, які йдуть шляхом формування демократично свідомої ролі кожного громадянина у суспільстві і поваги до різноманіття, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури з моменту свого створення у 1945 р. та у межах своєї компетенції займала активну позицію у питаннях боротьби з расизмом і расовою дискримінацією, про що свідчать документи організації, які стали основою для формування нових концепцій і осмислення джерел та форм сучасного расизму. Водночас ЮНЕСКО залишається важливим дієвим чинником у розбудові комплексної системи протидії сучасним формам расизму, расовій дискримінації, ксенофобії і пов'язаній з ними нетерпимості, яка відбувається в рамках Дурбанського процесу, про що свідчить її нормотворча діяльність в освітній, культурній і науковій сфері. Безперечно, такого роду діяльність у межах своїх повноважень ведуть

усі спеціалізовані установи системи ООН, що є перспективним напрямом для досліджень у рамках вивчення становлення системи протидії ксенофобії і дискримінації. А ЮНЕСКО як організація, що виступає за міжнародну солідарність, буде також сприяти поглибленню розуміння нових форм дискримінації і проявів відторгнення, які можуть бути викликані процесами глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Third Decade to Combat Racism and Racial Discrimination. – UN General Assembly Resolution. – 20 December 1993. – UN doc A/RES/48/91. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/083/12/PDF/N9408312.pdf>
2. Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – 16 November 1945. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
3. Declaration on Race and Racial Prejudice. – 27 November 1978. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13161&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
4. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights. – 11 November 1997. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13177&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
5. Declaration of Principles of Tolerance. – 16 November 1995. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
6. Convention against Discrimination in Education. – 14 December 1960. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
7. Recommendation against Discrimination in Education. – 14 December 1960. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13065&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
8. Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. – 19 November 1974. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
9. Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It. – 26 November 1976. – UNESCO doc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13097&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
10. Comprehensive Implementation of and Follow-up to the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. – UN General Assembly Resolution. – 27 March 2002. – UN doc A/RES/56/266. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/497/84/PDF/N0149784.pdf>
11. Report of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Durban, 31 August – 8 September 2001. – UN doc A/CONF.189/12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/215/43/PDF/N0221543.pdf>